

XARAKATLANUVCHI HAYKALTAROSHLIK: XARAKATLANUVCHI HAYKALARNING JAHON SAN'ATIDAGI RO'LI

Ulug'bek Shavkatovich Usmanov

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va
dizayninstituti,

Tasviriy san'at fakulteti, Haykaltaroshlik kafedrası v.b. dotsenti

Annotatsiya: Maqola jahon san'atida Xarakatlanuvchi haykalning roli, uning kelib chiqishi, rivojlanishiva zamonaviy san'at amaliyotiga ta'siri haqida so'z yuritadi. (Kinetik) Xarakatlanuvchi haykalning XXasr boshidanboshlab Naum Gabo va Aleksandr Kaldarning ishlaridan to 1950-60-yillardamexanika,elektronika va texnologiya bilan tajriba o'tkazishgacha bo'lgan tarixi tahlil qilinadi. XXIsardaraqamli texnologiyalar va robototexnika bilan integratsiya qilishga e'tibor qaratilgan. Kinetik san'atning falsafiy jihatlari, uning ilm-fan, muhandislik va perfromans bilan o'zaro aloqasi hamdazamonaviy davrni ramzi sifatida roli haqida batafsil so'z yuritiladi. Maqola kinetikhaykalningodam, asar va atrof-muhit o'rtasidagi muloqotga asoslangan o'ziga xos san'at shakli sifatidaqanday rivojlanib kelayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kinetik haykal, XX asr san'ati, mobil, Naum Gabo, Aleksandr Kaldar, san'at va texnologiya, Xarakatlanuvchi haykal ,interaktiv san'at, raqamli san'at, san'at falsafasi, mexanika va san'at, muhandislik va san'at.

Kirish San'at doimo o'z vaqtining ruhini ifodalashga intiladi va XX–XXI asrlar texnologik, ijtimoiy,falsafiy tub o'zgarishlar davri bo'ldi. Shu fonni hisobga olgan holda, kinetik haykal muhimo'rinegallaydi — bu san'at shakli bo'lib, unda harakat asosiy element hisoblanadi. An'anaviyhaykaldan farqli o'laroq, kinetik haykal doimiylik va o'zgarmaslikka intilisho'rniga,o'zgaruvchanlik, vaqtinchaliklik, jarayonlililikni namoyish etadi. Bu san'at faqat «mavjud»bo'lmay, balki ro'y berishi — vaqt, fazo, odam va muhit bilan o'zaro aloqada bo'lishi kerak.

Kinetik san'at statikdan dinamik fikrlashga, yopiq shakllardan — ochiqtizimlarga,ierarxiyalardan — o'zaro aloqaga o'tishning ramzi bo'lib, jahon san'ati bilan o'zigaxoso'rinegallaydi, yangi yondashuvlarni shakllantiradi, odamni san'at jarayonining ishtirokchisi sifatidako'rishga undaydi.

Kinetik haykalning ildizlari XX asr boshlariga borib taqaladi, chunki avangard rassomlari tezlik,texnologiya, harakat kabi g'oyalarni ochiq tarzda ko'rib chiqa boshladilar. Buxususanfuturistlar uchun xos edi, ular dinamikani va texnologik taraqqiyotni ulug'lashdi. JakomoBalliva Umberto Bochchioning rasmlarida harakatni tekislikda va hajmda tasvirlashgaurinishlaryuzaga keldi, ammo bu asarlar hali ham o'z mohiyatida statik edi.

Harakatni haykal materialiga aylantirgan ilk rassomlardan biri —NaumGabobo'lib, uruskonstruktivisti bo'lib, Yevropaga ko'chib ketgan. Uning «Kinetik konstruktsiya»(1920)asarimexanik ravishda titrangan sim orqali to'lqin tasvirini yaratib, haykal

shaklining angitishunilishini boshladi. Gabo shunday deb e'lon qildi: zamonaviy san'at hayot, vaqt va fazodining dinamikasini ilmiy yutuqlarga tayanib ifodalashi kerak.

Amerikalik rassom Aleksandr Kaldar kinetik san'at rivojiga katta hissa qo'shgan, u o'zining mobil deb ataladigan osma konstruktsiyalarini yaratdi, ular havo ta'sirida harakatlanadi. Kaldar haykalgacha bo'lgan san'atga engil va she'riy fazilat kiritdi, uni musiqa kabi, tirik bir organizmga aylantirdi, atrof-muhitning eng kichik o'zgarishiga ham javob beradi. Uning ishlari mexanika nafaqat funktsional, balki ifodali, lirika va o'yinbozlik sifatida ham bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin, elektronika va muhandislik sohalaridagi yuksalish varassomlarning tajriba qilishga bo'lgan qiziqishi bilan kinetik san'atga kuchli turtki berdi. 1950–60-yillarda Yevropa va Amerikada harakat, yorug'lik va tovush bilan ishlovchi rassomlarni birlashtirgan guruhlar va yo'nalishlar shakllandi.

Shveysariyalik rassom Jan Tengli o'zining «o'zini yo'q qiladigan» mashinalari bilan mashhur bo'ldi. Uning mashhur asari «Homage to New York» (1960) MOMA (Zamonaviy san'at muzeyi) bog'ida to'liq o'zini yo'q qildi, va bu yo'qotish jarayoni san'atchilik ifodasi sifatida qabul qilindi. Tengli uchun mexanika nafaqat harakat vositasi, balki zamonaviy texnokratiyaning absurduholatini tasvirlovchi metafora edi. Uning mashinalari faqat funktsionallikni taqlid qilmagan, aksincha, unga qarshi chiqib, texnologiya kulti haqida kulgili izohlar qoldirdi.

Fransuz rassomi Nikola Shoffe tashqi omillarga — yorug'lik, tovush va tomoshabinlarning harakatiga javob beradigan kibernetik haykallar kontseptiyasini ishlab chiqdi. Bu interaktiv san'atga olib kelgan muhim bir qadam bo'ldi, chunki tomoshabin endi passiv kuzatuvchi bo'lib qolmay, jarayonga faol ishtirokchi bo'ldi. Shoffe haykallari haqiqatan ham «intellekt» ga ega edi — ular detektorlar va elektron tizimlar yordamida boshqarilardi. Sovet Ittifoqida kinetik san'at ideologik bosim ostida rivojlanishi mumkin bo'lsa-da, shubhaning birga ajralib turadigan rassomlar paydo bo'ldi. Ulardan biri — Vyacheslav Koleychuk, u o'zining transformatsiyalanuvchi konstruktsiyalari va «tirik» ob'ektlari bilan mashhur bo'lgan, ular muhandislik aniq-kutishligini vizual ifoda bilan birlashtirgan. Uning ishlari xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etib, sovet muhandislik estetikasi noyob fenomen sifatida tanolinadi.

XXI asrda kinetik haykal raqamli texnologiyalar yordamida yangi davrga kirib bordi. Bugungi kunda rassomlar robototexnika, dasturlash tizimlari, algoritmlar bilan ishlaydilar, ularning asarlari yorug'lik, harorat va odam harakatlariga javob beradigan murakkab ob'ektlarni yaratadi.

Bundan bir misol sifatida Kinetik Rainni keltirish mumkin, bu — Singapur aeroportida joylashgan ART+COM studiyasining loyihasi: 608 ta alyuminiy tomchi yupqa iplar ustida, kompyuter dasturi orqali sinxronlashtirilgan va havo orqali harakatlanadigan shakllarni yaratadi. Bu nafaqat bezak, balki muhandislik, san'at va arxitektura muhitining sintezi. Boshqarassomlar, masalan Antonio Riva, Teo Yanzen (hayotga o'xshash harakatlanuvchi «strandviyklar» yaratuvchisi) yoki yapon san'at guruhi teamLab — dinamik muhitlar yaratib, san'atni fazo, vaqt va tomoshabinning tajribasiga aralashuvchi shaklga aylantirmoqda.

Kinetik haykal — bu faqat texnik eksperiment emas. U o'zida falsafiy o'lchovni ham anglatadi: vaqt, o'zgaruvchanlik, odamning texnologiya va tabiat bilan o'zaro munosabatlarini muhojara qilish.

Global o'zgarishlar, beqarorlik va raqamli haddan tashqari ko'payish davrida, kinetik haykal hayotning metaforasiga aylanadi — taxmin qilinmaydigan,

o'zgaruvchanvako'plabo'zgaruvchan omillarga bog'liq. U yakuniy shaklda emas, balki jarayonning o'zidago'zallikniqabul qilishni, statikda emas, balki dinamikada go'zallikni ko'rsatishga o'rgatadi.

Bundan tashqari, kinetik haykal sohalar o'rtasidagi chegaralarni buzadi. Undarassomvamuhandis, faylasuf va dasturchi, shoir va fizik uchrashadi. Bu uning zamonaviydunyodagi universal tiliga aylanishiga olib keladi, chunki bu dunyoda hamma narsa bog'liq, hammanarsaharakatda, hamma narsa o'zgaradi.

Kinetik haykal san'at tarixida va zamonaviy amaliyotda o'ziga xos o'rin egallaydi. Unafaqathaykal shaklini o'zgartiribgina qolmay, balki san'at ob'ektini —ochiq, harakatdabo'lgan, texnologik jihatdan to'yingan tizim sifatida qabul qilishni shakllantirdi.

Bir asrdan ortiq vaqt davomida, u rassomlarni yangi shakllar izlashga, auditoriyavaatrof-muhit bilan o'zaro aloqalarni o'rganishga ilhomlantirdi, san'atning tabiati, vaqt va texnologiyahaqidagi savollarni muhokama qildi. Bugun, raqamli inqilob va sun'iy intellekt davrida, kinetikhaykal rivojlanishda davom etmoqda, o'zining dolzarbligini saqlab qolmoqda va tomoshabinganafaqat vizual, balki kontseptual va falsafiy jihatdan ham ta'sir ko'rsatmoqda. Uningjahonsan'atidagi roli — faqat bezak yoki eksperimentallik emas. Bu —kelajak san'ati, odamni, mashinani, tabiatni va g'oyani yagona harakatda birlashtirish imkoniyatidir.

Foydalangan adabiyot ro'yxati:

1. Munari, Bruno. Design as Art. Penguin Books, 2008.
2. Shanken, Edward A. Art and Electronic Media. Phaidon, 2009.
3. Paul, Christiane. Digital Art. Thames & Hudson, 3rd edition, 2015.
4. Янсен Т. — Strandbeest: The Dream Machines of Theo Jansen. Rizzoli, 2014. 5. Bianchini, Ricardo. Kinetic and Cybernetic Art Today. Digicult Magazine, 2010.